

6

Middelbaar beroepsonderwijs: meer dan kwalificatie?

■ Carlos van Kan

Biesta onderscheidt drie doeldomeinen voor het onderwijs: kwalificatie, socialisatie en subjectivering. In dit hoofdstuk verkent Carlos van Kan de betekenis van deze doeldomeinen in het licht van de wettelijke opdracht voor het middelbaar beroepsonderwijs en de pedagogische waarden en idealen die mbo-docenten nastreven.

Onderwijs (...) is dat waar we beslissen of we onze kinderen en jongeren voldoende liefhebben om ze niet te verbannen uit onze wereld en ze aan hun lot over te laten, en hen ook de kans niet te ontnemen om iets nieuws te ondernemen, iets onverwacht voor ons, en om hen voor te bereiden op de taak om onze gemeenschappelijke wereld te hernieuwen - Hannah Arendt (1961, p. 196; vertaling CvK).

Hannah Arend geeft in het citaat op indringende wijze het spanningsveld in opvoedings- en onderwijssituaties weer. Enerzijds willen we jongeren toerusten zodat zij zich op de bestaande wereld kunnen oriënteren; anderzijds willen we hen de mogelijkheid geven de wereld anders achter te laten dan dat zij die hebben aangetroffen. Wilna Meijer schrijft in dit verband over het leerplan van scholen: 'Enerzijds maken ze horizonverbreding tot een voor velen (idealiter: allen) realiseerbare zaak: er gaan werelden open. Anderzijds dreigt steeds het gevaar van verschoolsing die de bevrijdende kracht van educatie veeleer dwars zit' (Meijer, 1999, p. 120).

Het spanningsveld tussen 'het reproductieve' en 'productieve' karakter van het onderwijs komt terug in de drie doeldomeinen (kwalificatie, socialisatie en subjectivering) die Gert Biesta heeft geformuleerd als kaders waarbinnen discussies over de bedoelingen van onderwijs gevoerd zouden kunnen worden. In deze bijdrage verken ik welke betekenis deze doeldomeinen hebben in het licht van de wettelijke opdracht voor het middelbaar beroepsonderwijs en de pedagogische waarden en idealen die mbo docenten nastreven.

Doeldomeinen: meer dan drievoudige kwalificatie

Biesta onderscheidt drie doeldomeinen:

- Kwalificatie gaat om het aanleren van kennis, vaardigheden en begrip. Kwalificatie is er met name op gericht dat kinderen en jongeren voorbereid worden op de arbeidsmarkt. Biesta (2012b) geeft aan dat het bij kwalificatie niet uitsluitend om voorbereiding op het werkende leven gaat, het gaat ook om de vorming van goed burgerschap en culturele geletterdheid in algemene zin.
- Socialisatie richt zich op het inleiden van kinderen en jongeren in sociale, culturele, economische, politieke en religieuze ordes van de samenleving. Denk hierbij bijvoorbeeld aan het overdragen van bepaalde politieke overtuigingen of het in stand houden van bepaalde religieuze tradities.
- Subjectivering heeft betrekking op de persoonsvorming van kinderen en jongeren. Bij de persoonsvorming gaat het om de menswording, de verwezenlijking van het subject met zijn oorspronkelijke potentieel. De doeldomeinen kwalificatie en socialisatie zijn voornamelijk gericht op het inleiden van kinderen en jongeren in bestaande professionele praktijken, en sociale, culturele, economische en politieke ordes van onze samenleving (reproductie). Subjectivering is er echter op gericht dat kinderen en jongeren, door hun eigen manieren van betekenisverlening, zich een zekere mate van onafhankelijkheid en vrijheid ten aanzien van die praktijken en ordes kunnen verschaffen (productie).

Dit kader met drie doeldomeinen biedt een interessant perspectief op de opdrachtformulering die in de wet is vastgelegd voor het middelbaar beroeps- onderwijs, de Wet educatie en beroepsonderwijs uit 1996. In deze opdrachtformulering wordt alleen gesproken over kwalificatie, waarbij kwalificatie wel breed wordt gevat. Het gaat namelijk over:

- kwalificatie voor een beroep;
- kwalificatie voor democratisch burgerschap;
- kwalificatie voor doorstroming naar vervolgonderwijs.

Deze brede oriëntatie op kwalificatie is een groot goed, omdat het een te eenzijdige invloed vanuit een specifieke partij (bedrijfsleven, instellingen of de maatschappij) kan voorkomen. De Onderwijsraad (2011) benadrukt dat uit nationale vergelijkingen naar voren komt dat het mbo-stelsel in Nederland een relatief hoge status geniet ten opzichte van andere landen, juist omdat er telkens een balans gevonden moet worden tussen de drie kwalificatieopdrachten.

Dat er in het middelbaar beroepsonderwijs veel aandacht is voor kwalificering in termen van toerusting van jongeren voor het werkzame en maatschappelijke leven, ligt voor de hand; voor velen is het immers eindonderwijs. Tegelijkertijd is het ook goed breder te kijken dan de kwalificerende functie van het mbo, alleen al omdat onderwijsprocessen die tot het doeldomein van de kwalificatie behoren, ontegenzeggelijk impact hebben op de andere twee doeldomeinen. Als voorbeeld kunnen we de invoering van de centraal ontwikkelde examens voor taal en rekenen nemen. Deze maatregel van OCW heeft niet alleen invloed op het doeldomein kwalificatie. Weliswaar is deze maatregel gericht op het verbeteren van reken- en taalvaardigheden van jongeren (kwalificatie), deze maatregel heeft ook impact op de andere doeldomeinen, bijvoorbeeld op het doeldomein subjectivering. De toenemende nadruk in het curriculum op leesvaardigheid, wiskundige geletterdheid en wetenschap-

pelijke geletterdheid van jongeren doet de vraag rijzen welke ruimte er overblijft voor individuen die willen 'excelleren' op andere gebieden en zich, onafhankelijk van het heersende curriculum, willen ontwikkelen in een ambacht, de kunst, literatuur en cultuur (vergelijk Nussbaum, 2011).

Het doel van onderwijs: onderwijspedagogische visies van docenten

De vraag naar onderwijsdoelen en een analyse ervan in termen van de drievoudige kwalificatie opdracht en/of de drie doeldomeinen, is natuurlijk niet alleen relevant op stelselniveau, maar ook van belang voor docenten in hun onderwijspraktijk (Meijer, 2013; Van Kan & Brouwer 2015). Het zijn uiteindelijk docenten die abstracte doelen concreet vormgeven in hun dagelijkse student-docentinteracties. Aan die interacties liggen bewust of onbewust, impliciet of expliciet, waarden en idealen ten grondslag, over wat docenten goed onderwijs vinden (Van Kan, Ponte & Verloop, 2013; Biesta, 2012b). In een studie van Van Kan c.s. (2014) naar de vraag wat mbo-docenten in het belang van hun studenten vinden (en waarom), kwamen zes onderwijspedagogische visies naar voren. Hieronder worden deze zes visies kort toegelicht. In de paragraaf daarna worden de visies nader belicht aan de hand van de drievoudige kwalificatieopdracht en de drie doeldomeinen. De onderwijspedagogische visies die hier onderscheiden worden, zijn gebaseerd op een analyse van interviewuitspraken van docenten; ze vertegenwoordigen niet de visie van een individuele docent.

Visies van docenten, kwalificatie en doeldomeinen

Het is interessant om te constateren dat de verschillende onderwijspedagogische visies die aan te treffen zijn in uitspraken van mbo-docenten, duidelijke raakvlakken hebben met de drievoudige kwalificatie-opdracht uit de wet op het beroeps- onderwijs: uitoefening van een beroep, deelname aan de maatschappij en doorstromen naar een hoger onderwijsniveau. Er zijn echter ook (aspec-

Onderwijspedagogische visies van mbo-docenten

Pragmatisch-realistische visie - In deze visie worden studenten gezien als onervaren doeners, die zich vooral laten motiveren door de beroepsgerichte vakken. Vanuit deze visie is het van belang dat studenten competenties verwerven, die direct in de beroepspraktijk inzetbaar zijn. De leeromgeving wordt voornamelijk gezien als een oefenplaats voor de beroepspraktijk. Docenten fungeren in hun doen en laten als rolmodel voor het betreffende beroep: ze leven de beroepspraktijk als het ware voor. Hierbij streven ze het doel na om studenten voor te bereiden op de bestaande beroepspraktijk.

Kritisch-reflectieve visie - In deze visie worden studenten beschouwd als kritische en creatieve professionals. De ideale leeromgeving is voorbeeldstellend voor de bestaande beroepspraktijk. Uitgaande van dit perspectief, is het zaak studenten uit te dagen om op een onderzoeksmatige wijze te kijken naar hun eigen handelen en dat van anderen. Docenten vervullen de rol van kritisch klankbord, met als doel de leervragen en ervaringen van studenten onderwerp van discussie te maken. Uiteindelijk zouden studenten in staat moeten zijn de huidige beroepspraktijk niet als vanzelfsprekend te accepteren, maar als voor verbetering vatbaar.

Beroepscollectieve visie - Studenten vormen representanten van de beroepsgroep als geheel. De opleiding fungeert als toegangspoort naar verschillende professionele werkvelden. In lijn met deze visie zouden de bekwaamheden van studenten moeten aansluiten bij ontwikkelingen die relevant zijn voor de gehele beroepssector. Docenten zien het als hun opdracht studenten te begeleiden bij de verdere ontwikkeling van hun ontlukende beroepsidentiteit. In het onderwijs gaat het erom hen in de gelegenheid te stellen 'in te groeien' in het beroepscollectief.

Persoonsvormende visie - Studenten zijn in deze visie jonge adolescenten die zoekende zijn naar hun plaats in de wereld. De leeromgeving fungeert als een sociale en veilige oefenplaats, afgebakend van de buitenwereld en gericht op zelfontplooiing. Waar het primair om gaat, is dat studenten intrapersonlijke vaardigheden ontwikkelen om keuzes te maken die hun persoonlijke welzijn bevorderen. Het gedrag van docenten is vooral gericht op het coachen van studenten bij dergelijke keuzes. Het doel van onderwijs is om jongeren te helpen gelukkige en zelfverantwoordelijke volwassenen te worden.

Functioneel-maatschappelijke visie - Studenten worden gezien als actieve deelnemers aan het maatschappelijke verkeer. De ideale leeromgeving biedt hen aangrijpingspunten om zich te oriënteren op het maatschappelijke leven. Van belang voor studenten is dat zij capaciteiten ontwikkelen waarmee zij hun weg kunnen vinden naar gemeentelijke instellingen en maatschappelijke organisaties. De docent richt zijn begeleidingsgedrag op het betekenisvol maken van leerinhouden voor het maatschappelijke leven. Het onderwijs is erop gericht dat studenten succesvol zijn en hun plek vinden in de samenleving als geheel.

Formeel-diplomerende visie - Deze visie identificeert studenten met hun leerprestaties. De opleidingsinstelling geldt als een plaats waar studenten 'voorgesorteerd' worden voor de juiste opleidingsrichting en het juiste opleidingsniveau. Het gaat er vooral om dat zij zich de leerinhouden eigen maken die het formele curriculum voorschrijft. De docent spant zich in om hen adequaat voor te bereiden op formatieve en summatieve beoordelingssituaties. Het uiteindelijke doel van onderwijs is dat studenten gediplomeerd de opleiding verlaten en toegang hebben tot mogelijke vervolgopleidingen.

ten van) onderwijspedagogische visies te onderscheiden die daarbuiten vallen. Juist deze kunnen met behulp van de doeldomeinen van Biesta nader geduid worden. Hieronder volgt een schetsmatige analyse van de onderwijspedagogische visies op basis van de drievoudige kwalificatieopdracht uit de wet en de doeldomeinen van Biesta.

De *eerste kwalificatieopdracht*, het kwalificeren voor een beroep heeft duidelijke raakvlakken met de pragmatisch-realistische, de kritisch-reflectieve en de beroepscollectieve visie. Deze opdracht wordt doorgaans, in de geest van de WEB, vooral beschreven in termen van de inhouden van kwalificatiedossiers. In deze dossiers staat zorgvuldig beschreven wat een beginnend beroepsbeoefenaar moet kunnen en kennen. De drie aangehaalde onderwijspedagogische visies geven vanuit verschillende perspectieven aan welk type leerinhouden mbo-docenten, in het licht van de toekomstige beroepsuitoefening, in het belang van hun studenten vinden. Aanvullend zijn in deze onderwijspedagogische visies raakvlakken met het doeldomein socialisatie te vinden. Met name in de beroepscollectieve visie is er oog voor de wijze waarop studenten onderdeel worden van sociale ordes, zich kunnen inpassen in een beroepsgroep, en zich een daarbij passende beroepsidentiteit eigen kunnen maken.

Met betrekking tot de *tweede kwalificatieopdracht* uit de wet, deelname aan de maatschappij, springt de functioneel-maatschappelijke visie in het oog. De MBO Raad heeft in het document *Loopbaan en burgerschap in het mbo (2010)* verschillende dimensies van burgerschap en loopbaancompetenties onderscheiden. Overeenkomstig dit document heeft de functioneel-maatschappelijke visie ook oog voor het functioneren van studenten in hun dagelijkse woon- en leefomgeving. Echter, waar met de kwalificatie voor deelname aan de maatschappij onder andere bedoeld wordt op een brede oriëntatie ten aanzien van de politiek-juridische dimensie, de economische dimensie en de sociaal-maatschappelijke dimensie van het maatschappelijk leven, wordt in de functioneel-

maatschappelijke visie een smaller en meer praktisch begrip van burgerschap gehanteerd. Vanuit deze visie gaat het erom dat studenten hun weg vinden naar overheidsinstellingen en maatschappelijke instanties, bijvoorbeeld om grip te krijgen op hun arbeidsrechtelijke positie, om een Kamer van Koophandel-nummer aan te vragen of om verplichte verzekeringen af te sluiten.

Het particuliere en functionele karakter dat deze onderwijspedagogische visie uitademt, verschilt van de publieke en politieke strekking van de genoemde kwalificatieopdracht. Vanuit het perspectief van de doeldomeinen is de functioneel-maatschappelijke visie voornamelijk te plaatsen in het doeldomein van de kwalificatie. Deze visie gaat namelijk inhoudelijk in op het verwerven van kennis over rechten en plichten van burgers, toegespitst op economische geletterdheid.

Wat betreft de *derde kwalificatieopdracht* uit de wet, kwalificatie voor doorstroom, is een duidelijk verband te leggen met de formeel-diplomerende visie. In beide gevallen gaat het vooral om doorstroming naar een hoger onderwijsniveau. In de kwalificeringsopdracht gaat het zowel om doorstroming naar een hoger niveau binnen het mbo als doorstroming naar het hoger onderwijs. De formeel-diplomerende visie is zowel te positioneren in de doeldomeinen van kwalificatie en socialisatie. Wat betreft de kwalificatie gaat het om het toerusten van jongeren met kennis en vaardigheden die hen toegang verschaffen tot vervolgonderwijs. Tegelijkertijd gaat er een sterk socialiserende functie uit van deze onderwijspedagogische visie. Binnen deze visie worden inspanningen van studenten die gericht zijn op het deel uit kunnen maken van de groep hoger opgeleiden nadrukkelijk gewaardeerd.

Hoewel de tweede kwalificatieopdracht, deelname aan de maatschappij, ook een persoonlijke dimensie onderkent, is deze kwalificeringsopdracht voornamelijk instrumenteel aan economische, maatschappelijke en politieke doeleinden. De persoonsvormende visie heeft vanzelfsprekend

een individuele dimensie. Deze dimensie is echter niet instrumenteel aan een extern doel, maar gericht op de daadwerkelijke persoonswording van de student. Deze onderwijspedagogische visie heeft duidelijke raakvlakken met het doeldomein subjectivering. Het gaat bij deze visie niet om het inpassen van studenten in een bestaande orde, maar juist om het verwelkomen van nieuwe mogelijkheden die studenten met zich meebrengen. Deze visie is erop gericht dat studenten hun eigen talenten ontdekken en ontplooien en (in relatie tot anderen) een eigen plek in de wereld vinden.

Uit deze beknopte analyse van de onderwijspedagogische visies van mbo-docenten blijkt dat docenten de waarden en idealen die ze nastreven niet alleen formuleren in termen van kwalificatie. In zekere mate geven docenten in hun visies over wat zij goed onderwijs vinden, er blijk van dat ze oog hebben voor de doeldomeinen socialisatie en subjectivering. Wanneer docenten hier expliciet naar gevraagd worden, blijkt dat zij zich er in meerdere of mindere mate van bewust zijn dat de onderwijsprocessen die zij concreet vormgeven, (altijd) impact hebben op de drie doeldomeinen.

De waarde van de doeldomeinen

De doeldomeinen zoals Biesta die onderscheidt, bieden ruimte om de vraag 'wat is goed onderwijs?' in al haar complexiteit te analyseren. Dit kan, zoals blijkt uit de beschouwing van de onderwijspedagogische visies van mbo-docenten, op het niveau van onderwijsprofessionals, maar ook op het niveau van wettelijke kaders (de drievoudige kwalificatieopdracht indachtig), instellingsbeleid en

teamdoelstellingen. Tegelijkertijd kunnen de doeldomeinen ook dienen om wenselijke uitgangspunten voor het onderwijs te formuleren. Op landelijk beleidsniveau zou het ministerie van OCW bijvoorbeeld expliciet tot doel kunnen hebben bepaalde vormen van socialisatie voor mbo-studenten te bevorderen.

Een treffende maatregel in dit verband is de invoering van de *mbo-card*, die tot doel heeft de culturele wereld van jongeren in het mbo, te verbreden. Met deze kaart kunnen mbo-studenten op een voordelige wijze toegang hebben tot muziek-, theater-, film- en dansvoorstellingen. Tevens is aan deze maatregel de doelstelling gekoppeld dat de medezeggenschap van mbo-studenten wordt vergroot. Deze maatregel heeft actief tot doel een bepaalde 'wenselijke' vorm van student-zijn mogelijk te maken, door adequate toerusting (kwalificatie), inclusie in een bepaalde culturele orde (socialisatie) en keuzevrijheid (subjectivering) aan te moedigen.

Het zou voor elke onderwijssector, zeker ook voor het mbo, waardevol zijn als de doeldomeinen onderdeel worden van het werkgeheugen van beleidsmakers, bestuurders en onderwijsprofessionals. De doeldomeinen maken het enerzijds mogelijk vanuit een brede oriëntatie op de vraag wat goed onderwijs is, kritische vragen te blijven stellen. Anderzijds kunnen de doeldomeinen gebruikt worden 'als een manier om programmatisch en positief te formuleren wat we willen dat onderwijs tot stand brengt' (Biesta, 2012b, p. 122). ■